

יובלי אהבה

קובץ זיכרון ליובל הימן הי"ד

יובלי אהבה

קובץ זיכרון ליובל הימן הי"ד

עורכים

יוסף יובל טובי

שמואל גליק רינה לוי מלמד

הוצאת המשפחה

ירושלים תשע"ז

הספר נדפס בסיוע
משפחת יהודה ומלכה הימן
משפחת אורה כהן
משפחת שאול כהן

כל הזכויות שמורות

עיצוב הכריכה: אריאל אהרמן, תל אביב

נדפס בדפוס א. שטרן, ירושלים תשע"ז

תוכן העניינים

9	דבר שר הביטחון	משה יעלון
	על יובל ה"ד, מורשת אבותיו ומורשתו	
13	אתר משרד הביטחון	יובל הימן ה"ד
19	זהרה ומשה הימן	לזכרו של יובל
23	אראל שביל	במלאת שנתיים לנפילתו של יובל
25	יהודה הימן	משפחת הור' ישראל משה ומרים הימן
30	מלכה הימן	משפחת הור' מיכאל ורנה ברטמן
32	צביה טובי	משפחת הור' משה ורדה כהן
35	יוסף יובל טובי	משפחת הור' חיים ויונה טובי
	אהבת האל	
	נעה יובל-חכם	דניאל בגוב האריות
41	גלגולו של מוטיב באמנות היהודית העתיקה	
55	אליעזר שלוסברג	דרכי החינוך על פי רב סעדיה גאון
	בנימין אברהמוב	ספר ההדרכה ב'חובות הלבבות' לרבי בחיי אבן פקודה
69		השער העשירי: על האהבה האמתית לה' יתעלה
93	אליהו חחיאשוילי	הבחירה והשותפות: התנאים לאהבת האל
109	דניאל י' לסקר	בין אהבת ה' לקידוש ה' בפילוסופיה היהודית בימי הביניים
	יוסף יובל טובי	התהייה על ברית האהבה בין הקב"ה לבין עם ישראל
115		במקרא, בספרות חז"ל, בשירת ספרד ובשירת תימן
143	אליקים רובינשטיין	אבני זיכרון
	ארי אקרמן	הגותו של אברהם יהושע השל
163		כתגובת נגד לפילוסופיה היהודית של מרדכי קפלן
	גלית חזן רוקם	הארוחה בגן
171		כוחו של פרי וחולשת האדם מול חידת הבריאה

	אהבת הארץ	
179	נופי ארץ ישראל בפיוט והחינוך לאהבת הארץ	אֵילת אטינגר
189	האם העלייה לארץ ישראל ויישובה הם מצוה?	דוד גולינקין
205	ארץ ישראל במשנת המהר"ל	שלמה טולידאנו
223	אהבת ציון בקרב יהודי תוניסיה: זכרונות עלייה	צביה טובי
231	אהבת ציון וציונות בקרב יהודי אפגניסטן	בן-ציון יהושע'רוז
	אהבת האדם	
241	אהבת האל ואהבת האדם	שלמה ריסקין
	'זאת תורת האדם': כבוד האדם, שיקולים אנושיים	אביעד הכהן
245	ואהבת האדם בעולמה של הלכה	
	ביטויים רגשיים של אהבת האדם וכבוד הבריות	שמואל גליק
267	בספרות התשובות והבעתם בהליך הפסיקה	
285	אהבת הרע במדרשי תימן	נחם אילן
	התנצלות בדיני לשון הרע ובתחומי משפט אחרים	משה דרורי
301	יישום המשפט העברי במשפט הישראלי	
315	ביטויי אהבה במכתבים מאוסף גניזת קהיר	רינה לויין מלמד
323	אהבת הרע: הלכה ואמונה	רצון ערוסי
331	האמפטיה כיסוד אהבת האדם	אראל שביל
	'אני ואתה' או חסד כשמחה של מצוה? ביקורתו	עינת רמון
339	המוסרית והרגשית של הרב סולובייצ'יק על מ' בובר	
351	השאיפה לצדק ולמוסר במשנת אהרן דוד גורדון	יוסי טרנר
	'לא בשמים היא' ולא בפלגטה אחרת	ימימה חובב
363	אוסקר שינדלר כמודל להכרעה אנושית-מוסרית	
375	חברות לשעה, חברות לדורות	יעקב שטרן
	ספרות יפה	
387	כיצד זכיתי בפרס נובל לספרות	דן בניה סרי
395	קטניות	אשר קרביץ
399		כותבי המאמרים
	אבי וייס	
ix	להראות לעם ישראל את הדרך (אנגלית)	

בנימין אברהמוב

ספר ההדרכה ב'חובות הלבבות' לרבי בחיי אבן פקודה¹ השער העשירי: על האהבה האמתית לה' יתעלה

מבוא

השער העשירי של 'ספר ההדרכה בחובות הלבבות', או בשמו הקצר 'חובות הלבבות', המוגש כאן לקורא בתרגום עברי, הוא פרק הסיום בספר שכתב אחד מענקי הרוח של עם ישראל, הריהו רבי בחיי אבן פקודה, שפעל בספרד בשנים 1050–1090 לספירה הרגילה. במקורו, נכתב הספר בערבית-יהודית, כנראה בשנת 1080. היה זה החיבור הראשון שיהודה אבן תיבון תרגמו לעברית,² כדי שיהודי פרובנס, שלא ידעו ערבית, יוכלו לקראו.³ בשנת תשל"ג פרסם הרב יוסף קאפח ז"ל את הטקסט של החיבור ואת תרגומו לעברית.⁴ מנחם מנצור תרגם את החיבור לאנגלית מתוך המקור הערבי,⁵ ואילו דניאל הברמן תרגמו לאנגלית על פי תרגום אבן תיבון.⁶ חיבורים אלה סייעו לי בתרגומי. לאחר בדיקת שני התרגומים לעברית הגעתי למסקנה, כי ראוי לתרגם את החיבור לעברית חדשה, יותר קריאה ובהירה לקורא המודרני. כמו כן, צירפתי לתרגום הערות הסבר, המקלות על הבנת רעיונותיו של בחיי.

בחרתי בשער האחרון ה' הדן באהבת ה', משום שמאמר זה מוקדש להנצחת זכרו של יובל הימן הי"ד, שנפל במערכת 'צוק איתן' בקיץ תשע"ד. יובל התחנך על ערכי אהבת

¹ כתאב אלהדיה אלי פראיץ' אלקלוב. הספר ראה אור באותיות ערביות במהדורת אברהם שלום יהודה (A.S. Yahuda), לידן 1912.

² תורת חובות הלבבות, תרגום יהודה אבן תיבון, הכין לדפוס פנחס יהודה ליברמן, ירושלים תשע"ג.
³ Diana Lobel, *The Sufi-Jewish Dialogue, Philosophy and Mysticism in Bahya Ibn Paquda's Duties of the Heart*, Philadelphia 2007, pp. 1–2.

⁴ ספר תורת חובות הלבבות לרבנו בחיי בן יוסף בן פקודה זצ"ל, ירושלים תשל"ג. נעזרתי בהערות של הרב קאפח על מראי מקום בספרות חז"ל שבחיי השתמש בהם ועל שיטת בחיי. ציון עמודי הטקסט הערבי במהדורת קאפח בא בתרגום בסוגריים. כמו כן הוספתי בסוגריים מלים חיוניות להבנת הטקסט.
⁵ Menahem Mansoor, *The Book of Direction to the Duties of the Heart*, Oxford and Portland, Oregon 2004 (rep. of the 1973 edition).

⁶ Daniel Haberman, *Duties of the Heart*, New York 1996. על תרגום זה ראו לובל 2007 (לעיל, הערה 3), עמ' 288, הערה 79.

ה', אהבת האדם ואהבת ארץ ישראל. בחיי אבן פקודה ראה באהבת ה' את פסגת השגתו של היהודי המאמין ומכאן ששער אהבת ה' הוא תכלית כל תשעת השערים האחרים בספרו. כל שער מבטא מצב של מודעות, תכונה, מידה, עיקרון יסודי, או שלב שיש להגשימם.⁷

בחיי מבדיל בין חובות האיברים לבין חובות הלכבות. חובות האיברים הן מצוות שהאדם מקיים באיבריו, כגון בניית סוכה, צום ומילה, ואילו חובות הלכבות הן מצוות שהכלי בביצוען הוא השכל והלב, למשל, ידיעת מציאות ה' וייחודו. כמו כן, כל החובות הללו מוקדשות ליחס בין המאמין לה'. יש חובות השייכות בחלקן לאיברים ובחלקן ללכבות, כגון התפילה. אך בניגוד לחובות האיברים שמספרן קבוע, הרי מספר חובות הלכבות אינסופי.

בשער הראשון עוסק בחיי בבריאית העולם, במציאות האל ובייחודו. הוא מוכיח את בריאת העולם ואת מציאות האל בדרכים שכליות ובדרך ההתבוננות בסדר השולט בעולם, שאינו יכול להיווצר במקרה. בעניין זה, כמו בשאלות תאולוגיות אחרות, הולך בחיי בעקבות רב סעדיה גאון. האל אחד לא רק מבחינה מספרית, כלומר אינו שניים או שלושה, אלא גם אחד במשמעות שאינו מתחלק לחלקים, כלומר אין בו תארים כישויות רוחניות שהוא מורכב מהן. אפילו תארי העצמות של האל – נמצא, נצחי ואחד – נבדלים רק בשמם, אך מבחינה מהותית אין הם מהווים חלקים של העצמות האלוהית. נוסף לכך, ה' הוא אחד במובן של 'מיוחד', משום שאין דבר כלשהו אשר ישווה לו. על כן, ביטויים מקראיים המדמים את האל לאדם ולפעולותיו מפורשים בצורה מטפורית; ומכאן שאף אין ניתן לדעת את מהות האל, אלא רק את פעולותיו בעולם.

לבדיקת פעולות האל בעולם ובאדם מוקדש השער השני, המראה את נפלאות הבריאה. תכלית חקירה זו, הנקראת הפקת לקח מן הנבראים ומחסדי האל על האדם, היא לעורר את האדם לעבוד את ה'. לכן, אחרי שבחיי דן בייחוד האל ובפעולותיו הברוכות בעולם, שחלק גדול מהן נועד לתועלת האדם, הוא מסיק את המסקנה המתבקשת, כי חובה לעבוד לישות זו שכוחה וגדולתה שוררים בעולם. לכך מוקדש השער השלישי על חובת הציות לה'.

מסקנה נוספת מכוחו, גדולתו ותפארתו של ה' היא הצורך לבטוח בו בכל דבר, נושאו של השער הרביעי. הסומך על יישויות אחרות זולת ה', מגלה שאינו מאמין ביכולת האל. כך גם העובד את ה', אבל אינו מתכוון בעבודתו לה' אלא לרכוש את

⁷ לובל 2007, עמ' 219–220.

אחדת הבריות; אין הוא מטהר את עבודתו, שחייבת להיות מכוונת לה' בלבד. כשם שהמאמין חייב לטהר את מחשבתו על ה', כלומר להאמין בוודאות, למשל, כי הוא הכוח הגדול היחיד בעולם ושאין שווה לו, כך הוא חייב לטהר את מעשיו באופן שיהיו מכוונים לקיים את רצון ה' בלבד, ולא לשם מטרות אחרות, כגון כניעה ליצרים ותאוות או קיום הוראות של בני אדם. המושג 'טהור' ('אכ'לאץ') משותף לשער הראשון ('טיהור הייחוד') ולשער החמישי ('טיהור המעשה'). מכאן אפשר גם להבין את השער השישי שעניינו כניעת האדם לה', הנובעת גם מהכרה אמתית של ה' והודאה בחסדים שהוא מעניק לאדם. מכניעה זו נובעת גם ענווה, שכן אם אדם מכיר באמת באל, הבורא, המפרנס, המגן וכיוצא בזה, אין הוא יכול להתגאות בכוחו ובעוצם ידו.

מאחר שלעתים אין האדם עומד במטלות המפורטות לעיל, ואשר המכנה המשותף שלהן הוא טיהור מחשבותיו ומעשיו, מאפשר לו ה' לתקן דרכיו על ידי חזרה בתשובה (השער השביעי). אך כדי להגיע למצב של חזרה בתשובה, צריך המאמין לדעת היטב את מצבו: האם הוא מקיים את חובות האיברים ואת חובות הלבבות באופן טהור, אם לאו. לשם כך הוא זקוק לאמצעי הנקרא חשבון נפש (השער השמיני), שהוא חייב בו בכל רגע מחייו.

הפנייה האמתית לאל, המסירות והאהבה לו, אינם יכולים להיות מושגים כאשר האדם דבק בענייני העולם הזה. לכן מקדיש בחיי את השער התשיעי לפרישות ('זְהִד'). שמשמעותה ריסון התאוות והיכולת לעמוד בפיתוי של קנייני העולם הזה. כל זמן שהאדם קשור קשר הדוק העולם הזה, אין הוא יכול להתפנות לעבודה טהורה של הבורא.

כל תשעת השערים שמנינו, החל בייחוד האל וכלה בפרישות, מובילים אל הערך העליון ביותר בחיי המאמין, שאין מעליו כל ערך אחר, והוא אהבת ה'.⁸ לכן, מקשר בחיי בין ייחוד האל לאהבתו, כפי שכתפילה אנו אומרים "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" ומיד לאחר מכן – "ואהבת את ה' אלהיך." שלב קודם לאהבת ה' מתבטא ביראת ה', המושגת באמצעות המחשבה שה' צופה בנו ועוקב אחרי מעשינו.⁹ כאשר המאמין חש את ה' בקרבתו, הוא מתעורר לאהוב אותו; וכך היראה מביאה לאהבה. אך היראה המובילה לאהבה אינה נובעת מפחד מפני עונש הבא מן ה', אלא מקורה בכבוד, בהערצה ובהערכה שהמאמין רוחש ליוצרו; יראה כזו מובילה לאהבה אמתית.

⁸ שם, עמ' 221–222.

⁹ שם, עמ' 224–230.

תרגום

(תט) אמר (המחבר): היות שהקדמנו ופירשנו בשער התשיעי את ענייני הפרישות בעולם הזה, והתכוונו בו לייחד את הלב ולפנותו לאהבת ה' יתרום ויתנשא ולהשתוקקות להשביע את רצונו,¹⁰ מצאתי לנכון לצרף אליו את ביאור הקבטים של חובת האהבה לה' בלבד יתרום ויתנשא. זאת היות שאהבת ה' היא פסגת הדרגות¹¹ ושיא המעלות (בסולם) המצייתים לה'.

אבל לפני כן (נקדים) ונאמר בעזרת ה'.¹² ראוי שתבין ותדע, אחי, שכל חובות הלבבות, מעלות המידות ותכונות הנפש האצילות, שהזכרנו בספר זה, הן שלבים ודרגות (המוליכים) למטרה העליונה ביותר שהתכוננו לבארה בשער זה. כמו כן, חובה עליך לדעת כי כל מצווה ומעלה, (המושגת) בדרך השכל, בדרך התורה או בדרך המסורת,¹³ מהווה שלב ודרגה שבאמצעותם אתה עולה אל מטרה זו, שהיא תכלית הדרגות האלה. מעבר למטרה זו אין כל דרגה ושלב. משום כך צירף השליח (משה), עליו השלום, מעלה זו במשנה תורה לייחוד הטהור של ה' באָמרו: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ואהבת את ה' אלהיך" וגו' (דברים ו, ד-ה). כמו כן חזר והדגיש פעמים רבות את עניין האהבה במשנה תורה, למשל, באָמרו: "לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו" (שם ל, כ). משמעות הדבקות היא אהבה אמיתית וטהורה, כמו שנאמר: "ויש אוהב דבק מאח" (משלי יח, כד). התורה¹⁴ מרבה להזכיר את יראת ה' לפני האהבה לו, כמו שנאמר "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך מעמך" וגו' (דברים י, יב).¹⁵ (תי) ואמר: "את ה' אלהיך תירא ואותו תעבד", וגו' (שם י, כ).

חובה להקדים את היראה (מה') לפני האהבה לה', משום שהיראה היא מטרת הפרישות ותכליתה האחרונה והיא הדרגה הקרובה ביותר לאהבה. היראה היא השער

¹⁰ כבר במשפט זה מביע בחיי את הרעיון, כי כאשר אין האדם שואף לקנייני העולם הזה, הוא פנוי לעבודת ה'; כך נוצר הקשר בין פרישות לאהבת ה'.

¹¹ הקרבה לה' נמדדת בדרגות, והגבוהה בהן היא אהבת ה'. אמנם בחיי אינו מבחין בתחנות ובמצבים ערוכים בהיררכיה בדומה לחסידים המוסלמים (צופים), אך אהבת ה' היא שיא התפתחותו של היהודי המאמין. כפי שנראה להלן, היררכיה חלקית מצויה כאשר פרישות קודמת ליראה ויראה קודמת לאהבה.

¹² זו ההקדמה לפני ביאור מהות האהבה, קבטיה ודרגותיה.

¹³ אלה הם שלושת מקורות הידיעה לפי בחיי: השכל, התורה ודברי חז"ל. ראו ההקדמה לחובות הלבבות.

¹⁴ מילולית: הספר ('אלכתאב').

¹⁵ המשך הפסוק: "כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו".

הראשון משערי האהבה, ואין לאדם אמצעי (להגיע) אליה, אלא אם יקדים לירא ולפחד מה' יתעלה. לכן הקדמנו את שער הפרישות לפני שער זה, כיוון שלא יתכן שתתחזק בלבבותינו אהבה אמתית לה' עם התחזקות אהבת העולם הזה בנו. כאשר, בעקבות הכרה והבנה, לב המאמין יהיה פנוי מאהבת העולם הזה ונקי מתאוותיו, תתחזק אהבת ה' בלבו ותשתרש בנפשו לפי תשוקתו אליו והכרתו אותו, כפי שנאמר, "אך אורח משפטיך ה' קוֹיִנוֹךְ לְשִׁמְךָ וּלְזִכְרְךָ תֹּאוֹת נֶפֶשׁ" (ישעיה כו, ח). לכן ראוי שנבאר שבע סוגיות בעניין האהבה לה':

- א. מהי משמעות האהבה לה'
- ב. כמה קבטים חלים על האהבה לה'
- ג. כיצד מגיעים לאהבת ה'
- ד. האם כל אדם יכול לאהוב את ה' אם לאו
- ה. הגורמים המבטלים את האהבה
- ו. הסימנים המעידים על אהבה אמתית של המאמין
- ז. התנהגות האוהבים את ה'

פרק א

מה משמעות האהבה לה'? זו מסירות הנפש עצמה והשתוקקותה לה' יתרוםם ויתנשא כדי לדבוק באורו העליון. זאת היות שהנפש עצם פשוט רוחני, משתוקקת אל ההוויות הרוחניות הדומות לה ומתרחקת עקב טבעה מן הגופים החומריים¹⁶ המנוגדים לה (בטבעם).¹⁷ כיוון שהבורא יתעלה ככל את הנפש בגוף חומרי זה שחשכתו רבה, כדי לנסותה בו על ידי כך שתנהיגו, היא היתה חייבת לשמור עליו ולהועיל לו בשל (תיא) השותפות והקרבה שהוטבעו בהם מראשית התהוותם. כאשר הנפש יודעת את הדברים שיש בהם תועלת וקיום לגופה, היא משתוקקת ושואפת מאוד אליהם מתוך בקשת מנוחה ממחלות גופה ופגעיו, כשם שאדם חולה משתוקק לרופא מומחה המתחייב לטפל בו ולספק צרכיו. כאשר הנפש יודעת (על קיום ישות), אשר תוסיף לה אור

¹⁶ מילולית: גופים עבים, גסים ('אג'סאם כת'יפה'). לעומת זאת, עצמים רוחניים מאופיינים בתואר 'לטיף' (עדין ודק).

¹⁷ לדעת אלגזאלי (מת 1111), תאולוג ומיסטיקאי מוסלמי, ההשתוקקות למהות דומה היא הסיבה החמישית לאהבה, הן בין בני אדם והן בין האדם לאל. Binyamin Abrahamov, *Divine Love in Islamic Mysticism: The Teachings of al-Ghazali and al-Dabbagh*, London and New York 2003, pp. 50, 56-59.

לעצמותה וכוח לעצמה, היא שואפת אליה, דבקה בה במחשבותיה ובהרהוריה, ולא תחדל להשתוקק ולערוג אליה. זו תכלית האהבה הטהורה.¹⁸ כיוון שהדבר כך וצרכי הגוף רבים, והזדקקותו למה שימלא את צרכיו היא תמידית כל יום וכל רגע, והיות שהנפש חייבת לדאוג לגוף (ולספק לו) את כל (צרכיו), וכתוצאה מכך אין לה מרגוע ולא מנוחה מבלי שתשקוט את ייסורי גופה, היא עסוקה בענייני גופה ולא באהוביה (הקשורים) באופן מיוחד לעצמותה ומתאימים לה. באהובים אלה טמון אושר הנפש בעולם הבא. שכן, כאשר יזרח עליה אור השכל¹⁹ ויגלה לנפש את הדברים הרעים שנטתה לאהבם והתכוונה אליהם במחשבתה ואת התעלמותה ממה שיצילנה בעולם הזה ובעולם הבא, תסתלק הנפש מנטייתה זו ותמסור כל ענייניה לבורא המפרנס. אזי, הנפש תפנה במחשבתה לבקש את הדרך שבאמצעותה תזכה (להיחלץ) מן הקושי הגדול והניסיון החמור שנלכדה בו. באותה שעה תפרוש מן העולם הזה ומכל תענוגותיו ותזלזל בגוף ובכל תאוותיו. בעקבות הפרישות ייפקחו עיניה וראייתה תהיה טהורה מענני הבורות באשר לה' ולתורתו. אזי תדע להבחין בין האמת לשקר ותתגלה לה מהות בוראה ומנהיגה.

כאשר הנפש תהיה מודעת לעצמת כוחו ורוממות גדולתו של ה', היא תכרע ותשתחוה לפניו (תיב) מתוך חרדה, אימה, מורא ופחד. היא תישאר במצב זה עד אשר יקרבה ה' אליה וישקוט את חרדתה ואימתה, ואז תתמלא באהבה לה', יתרומם ויתנשא, ותתמסר לו כנאמנות, באהבה, בביטחון בו ובהשתוקקות אליו. לכן, לא תפעל אלא כדי לציית לו, לא תהרהר בדברים אחרים (אלא בו) ומחשבתה לא תעסוק אלא בו; לא תניע אבר מאברי גופה אלא כדי להשביע רצונו ולשונה לא תזכיר, לא תשבת, לא תודה ותפאר (אלא אותו), מתוך אהבה לו והשתוקקות להשביע את רצונו. אם הוא עושה עמה חסד – היא מודה, ואם מייסרה – היא עומדת בקושי (ואינה מתלוננת).²⁰ כל אלה יסיפו לה אהבה אליו, השתוקקות להשביע רצונו וביטחון בו, כמו שנאמר על אחד החסידים, שהיה מתעורר בלילה ואומר: "אלהי, הרעבת אותי והשארת אותי עירום, ובחשכת הלילה הושבת אותי. אני נשבע בגדולתך וברוממותך, אילו היית שורף אותי באש, הדבר

¹⁸ הנפש משתוקקת למה שיגרום לה טוב ויועיל לה. זו הסיבה השניה לאהבה שאלגזאלי מציין בספרו 'אחיא עלום אלדין' (החיות מדעי הדת); ראו אברהמוב 2003 (לעיל, הערה 17), עמ' 46–47.

¹⁹ לדעת הנאופלטונים, השכל – המושווה לאור – מוענק לאדם בדרך האצלה מן השכל הפועל, האחרון בסדרת שכלים הנאצלים מן האחד. בחיי אינו מזכיר את תורת ההאצלה בספרו, אבל משפט זה דומה במקצת לתורה הנאופלטונית (לובל 2007, עמ' 268).

²⁰ במקור הערבי פועל מן השורש צב"ר, שבבניין ראשון משמעו: עמד בקושי, בפרוענות. שם הפעולה 'צבר' מציין אחת מתחנות ('מקאם', ר': מקאמאת) הצופי בדרכו לקרבת האל.

לא היה מוסיף לי אלא אהבה לך ושמחה בך. דברים אלה דומים למה שאמר איוב: "הן יקטלני לו איחל" (איוב יג, ט). על משמעות זו הצביע החכם (שלמה המלך) באמרו: "צרור המור דודי לי" וגו' (שיר השירים א, יג).²¹ על פסוק זה אמרו חז"ל²² על דרך הפירוש המטפורי: "אף על פי שמיצר ומימר לי, בין שדי ילין" (שבת, דף פח, ב). רעיון זה דומה למה שאמר השליח (משה) עליו השלום: "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך" (דברים ו, ה); ואמר: "לאהבה את ה' אלהיך" (שם, ל, כ).

פרק ב

כמה הם סוגי אהבת ה' יתעלה? נענה על שאלה זו ונאמר כי אהבת העבד לאדונו נחלקת לשלושה סוגים: א. העבד אוהב את אדונו, כיוון שהוא (תיג) מיטיב עמו ועושה עמו חסד; ב. הוא אוהב את אדונו, משום שהוא סולח לו על מעשיו הרעים ומרבה למחול על חטאיו; ג. העבד אוהבו, משום שהוא מרומם את אדונו, (חש) בגדולתו וירא ממנו, בגלל עצמותו ומהותו,²⁴ לא בגלל רצון (לקבל הנאה) ולא בגלל פחד.

אפשר להשוות בין אהבת העבד לאדונו לבין אהבתנו את ה', לפי שה' מרבה להיטיב עמנו ולהשפיע עלינו חסדים רבים. לכן, אנו חפצים מאוד לאהוב אותו, מתוך תקנה שיגמול לנו (על אהבתנו). יתכן שהאהבה לה' נובעת מכך שהוא מכסה על חטאינו וסולח למעשינו הרעים, אף שאנו מרבים להמרות את פיו, איננו מקיימים את מצוותיו ו(עוברים על) איסוריו. אפשר שאנו אוהבים את ה' בשל עצמותו ומהותו, מתוך כך שאנו מרוממים ומאדירים אותו; זו האהבה הטהורה לה' יתעלה. לכן השליח עליו השלום אישר לנו עניין זה באמרו: "ואהבת את ה' אלהיך (בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך)" (דברים ו, ה).

(משה) כיוון דבריו "ואהבת את ה' אלהיך" וגו' למידות בני האדם ודרכיהם השונות ביחס לגדיבותם וקמצנותם בגופם, בממונם ובכבודם. כמה מהם נדיבים בגופם ובממונם, אך חסים על כבודם ועצמם. יש השומרים על כבודם ועל כספם כדי לחוס על גופם. אחרים אינם חסים על גופם ועל כבודם, אך שומרים על כספם. (כל אלה

²¹ המשך הפסוק: בין שדי ילין.

²² מילולית: ראשונינו או קדמונינו ('אואילנא'); תרגמתי מלה זו בקביעות: חז"ל.

²³ במקור הערבי: תאויל.

²⁴ אהבת דבר בשל עצמו ומהותו מופיעה בכתבי אלגזאלי כסיבה המעולה ביותר של אהבה (אברהם מוב, 2003, עמ' 47-50, 54-56).

מתאימים) למה שאמרו חז"ל עליהם השלום: "אם נאמר 'בכל נפשך', למה נאמר 'בכל מאדך'? ואם נאמר 'בכל מאדך', למה נאמר 'בכל נפשך'? יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו, עליו נאמר: 'בכל נפשך'; ואם יש אדם שממונו חביב עליו מגופו, עליו נאמר 'בכל מאדך' (יומא, דף פב,א).

ייתכן שבדבריו "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" התכוון לסוגים שונים של אהבה בין בני אדם. זאת היות שהאוהבים נחלקים לשלושה סוגים: א. המשקיע כספו כדי להשביע רצון אהובו; ב. המקריב כספו וגופו בלבד כדי להשביע את רצון אהובו; ג. מקריב כספו, גופו ונפשו כדי להשביע את רצון אהובו, עקב אהבתו החזקה כלפיו, כפי שאמר: "ויש אוהב דבק מאח" (משלי יח, כד); ואמר על דוד: (תיד) "אהבת נפשו אהבו" (שמואל א כ, יז); ואמר: "נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים" (שמואל ב א, כו). לפיכך, אישר לנו השליח את שלמות אהבת ה' יתרום ויתנשא בנפש, בגוף ובממון, כדי שהמאמין יקריב את כל (שלושת) אלה למען אהבת ה' וכדי שלא יחסוך בדבר מהם בעת שהוא משיב את רצון ה' יתרום ויתנשא, כפי שאמרו חז"ל עליהם השלום "בכל לבבך, בשני יצריך, ביצר הטוב וביצר הרע, ובכל נפשך ואפילו נוטל את נפשו, בכל מאדך בכל ממוןך (משנה ברכות ט, ה; בבלי ברכות, דף נד, א).

ואמרו, "עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו, בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך (אבות ב, ד), ייתכן שהתכוון (במלים) "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" לדבוק באהבת ה' בסתר ולהראותה בגלוי כדי שאהבת המאמין לאלוהיו תהיה נכונה ואמתית, הן בסתר והן בגלוי, (כאשר האהבה) הפנימית והחיצונית שוות זו לזו, שקולות זו לזו, מאוזנות ומיוחסות (לאדם באופן שווה),²⁵ כפי שאמר החסיד עליו השלום: "לבי ובשרי ירננו אל אל חי" (תהלים פד, ג). משמעות אפשרית נוספת של דבריו "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" היא להפנות את כל אהבתך והשתדלותך המיועדים לאחרים למען ה', ולא לשתף את אהבתך לה' עם אהבת דברים אחרים. אם אתה אוהב דבר זולת ה', אהבה זו צריכה להביא לשביעות רצון ה' ממך והיא תהווה חלק מאהבתך את ה' יתרום ויתנשא. לכן, אמר 'בכל' בכל אחד מן (הצירופים) האלה, כפי שציינתי בפירושו הפעלת השכל²⁶ בשער השלישי של ספרי זה.

²⁵ כלומר, עצמתן שווה ביחס לאדם.

²⁶ מילולית: הערת השכל ("אלתנביה אלעקלי"). בחיי דן בנושא זה בשער ג, פרקים ב, ג, ה. בתחילת פרק ה (עמ' קנו) הגדיר פעולה זו כפעולת ה' המעורר את האדם לדעת אותו ולהבחין ברשמי חכמתו בעולם. בשער זה הוא מזכיר את הכלי השני להערת האדם, זו הערת התורה; כלומר, התורה מפעילה את האדם באופן שיקיים את מצוותיה.

פרק ג

מהי הדרך לאהוב את ה' יתרוםם ויתנשא? נשיב על כך, כי מטרה²⁷ זו (תטו) לא תושג למבקש אותה אלא לאחר הקדמות רבות. אם ההקדמות האלה תתקיימנה, תנבע מהן האהבה לה' יתרוםם ויתנשא; אך המתכוון להשיג את האהבה עצמה (ללא ההקדמות), לא יגשים את מבוקשו. ארבע הן ההקדמות שהמאמין צריך להכין בנפשו וכל הקדמה נחלקת לשניים. (ואלה הן): א. טיהור; ב. כניעה; ג. חשבון נפש; ד. מחשבה.²⁸

א. 1. טיהור ייחודו של ה' יתעלה;²⁹

2. טיהור המעשה על ידי ציות לאל ועבודה למענו בלבד.

ב. 1. כניעה לאל יתרוםם ויתנשא;³⁰

2. כניעה למקורבים לאל ('אוליא אללה')³¹ ולנבחריו.

ג. 1. חשבון נפש על חובתו (להודות) לה' על חסדיו התמידיים;

2. חשבון נפש על כך שה' מכסה על פשעיו, מאריך אפו וסולח לו.³²

ד. 1. מחשבה על שאירע לראשונים עליהם השלום על ידי לימוד התורה ומסורות חז"ל עליהם השלום, כדברי החסיד (דוד) עליו השלום: "זכרתי ימים מקדם הגיתי בכל פעלך (במעשי ידיך אשוחח) (תהלים קמג, 5);

2. מחשבה על הזמן (ההווה) על ידי ראיית נפלאות ה' בברואיו.³³

ביארתי בספרי זה סיכום של עיקרי העניינים האלה ככל יכולתי, ודי בזה למבין ופונה לדברים שיש בהם כדי להצילו ולהושיעו בעולם הזה ובעולם הבא.³⁴

כאשר יבצע (הקדמות אלו) כהלכה, יחבר אליהן את הפרישות מהנאות העולם ותאוותיו, יברר עוצם גדולת הבורא, רוממותו ועליונותו, יבין את קטנות נפשו, זעירותה ודלות ערכה, וכן יבחין בחסדיו היפים של ה' יתרוםם ויתנשא ובהטבתו השופעת כלפיו,

²⁷ מילולית: המבוקש ('אלמטלוב').

²⁸ במקור: 'אעתבאר'. אפשר להבין מלה זו גם כהפקת לקח, או כמחשבה על המציאות המביאה להסקת מסקנות.

²⁹ כלומר איסור מוחלט על שיתוף עם ה'. השער הראשון מוקדש לנושא זה והשער החמישי לטיהור המעשה. על 'אכ'לאץ' במובן של טיהור, ראו קוראן, תפסיר אלג'לאלין, 5: 98; לובל 2007, פרק 7. השער השישי דן בעניין הכניעה.

³⁰ מונח קוראני שפירושו המילולי הוא 'ידידי האל'. בחסידות המוסלמית פירוש המלה הוא 'המקורבים לאל ואלה החווים התגלות'. אפשר גם להבין 'אוליא' כחסידים או קדושים.

³¹ השער השמיני עוסק בחשבון הנפש.

³² זה נושא של השער השני.

³³ עיקרים אלה נזכרים בשערים א-ח ובשער על הפרישות (פרק ט), כך שכל הפרקים הקודמים הם הכשרה והכנה לאהבת ה'.

אזי, בעקבות (מעשיו אלה) יטהר המאמין את אהבתו לה' ויאמת טוהר נפשו המשתוקקת אל ה' בהתמדה, בלהט ובזריזות, כפי שאמר הנביא: "נפשי אויתך בלילה" וגו' (ישעיה כו, ט); ואמר: "לשמך ולזכרך תאות נפשי" (שם ח); ואמר החסיד (תטז): "צמאה לך נפשי כמה לך בשרי" וגו' (תהלים סג, ב); ואמר: "צמאה נפשי לאלהים לאל חי" (שם מב, ג). אחד האמצעים החזקים אשר בהם אתה יכול להיעזר, אחי, כדי להשיג את דרגה עליונה זו הוא (לחוש) פחד גדול מה', יראה מפניו ומורא מפני ציווי ואיסוריו.³⁵ (כמו כן עליך) לחשוב תמיד שה' משקיף³⁶ על פנימיותך וחיצונותך, על הנסתר והגלוי בך וכי ה' מנהיגך ומוליכך ועוזר לך ('לטף'),³⁷ והוא יודע את מעשיך ומחשבותיך הנסתרים והגלויים בעבר ובעתיד. למרות כל זאת,³⁸ הוא מגלה כלפינו חיבה ומקרבנו אליו. לפיכך, אינך יכול אלא לנטות אליו בלִפְּךָ, בפנימיותך, בכוונתך הטהורה ובוודאותך האמתית. אזי תקשר נפשך לאהבה אותו, תשמח ברחמי עליך ובחמלתו הרבה כלפיך.³⁹ לכן, במצב זה, אל תשתף אהבה לאחר עם אהבתך לו. (כך גם) אל תפחד מאחרים יחד עם פחדך מה', ולא יעלם ה' ממחשבתך ולא מגד עיניך. לכן יהיה ה' ידיך בבדידותך ובן לווייתך במקומות המסתור. המון האדם יהיו בעיניך כאילו אינם,⁴⁰ עניינם לא יפחידך וחשיבותם לא תבהילך. המקום הריק מאנשים יהיה בעיניך כמלא, כך שהעדרם לא יגרום לך הרגשת בדידות וצער. אבל אל תחדל לשמוח בה', בוראך, כאשר אתה מבקש את שביעות רצונו ומשתוקק לפגשו, כפי שאמר: "ישמח צדיק בה'" וגו' (תהלים סד, יא); ואמר הנביא: "ואני בה' אעלוזה אגילה באלוהי ישעי" (חבקוק ג, יח); ואמר החסיד האחר (דוד): "ה' אורי וישעי ממי אירא" (תהלים כז, א) וכל המזמור.

פרק ד

האם כל אדם יכול לאהוב את ה' אם לאו?

נשיב על כך, כי האהבה נחלקת לשלושה סוגים: א. אהבה שלמענה קל לאהוב (תיז) לאבד את ממונו, אבל לא את גופו ולא את נפשו; ב. אהבה שלמענה קל לאהוב לאבד

³⁵ היראה היא האמצעי החזק כדי להגיע לאהבה.

³⁶ במקור: אֶשְׁלַע (שורש טל"ע, בניין 8). לובל 2007, פרק 2, עמ' 47–48, 231–234.

³⁷ על המושג המעטולי 'לטף' ראו Binyamin Abrahamov, Abd al-Jabbar's Theory of Divine Assistance, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 16 (1993), pp. 41–58. על השימוש של בחיי

בשורש לט"ף ראו לובל 2007, עמ' 286, הערה 60.

³⁸ למרות הפחד שה' מעורר, הוא מקרבנו אליו.

³⁹ בחיי משתמש כאן בשלוש מלים המציינות רחמים: 'שפקה', 'רחמה', 'ראפה'.

⁴⁰ מילולית: כמקום ריק.

חלק מגופו ואת (כל) ממונו, אם הוא משתוקק שנפשו תישאר בחיים עם גופו; ג. אהבה שלמענה קל לאוהב לאבד את ממונו, את גופו ואת נפשו. אנחנו יודעים שאברהם אבינו עליו השלום הראה את אהבתו לאלוהיו בכל אחד מסוגים אלה. אשר לממונו – ברור שנהג לנדב ממונו למען אורחיו כדי ללמדם על הבורא יתעלה (בראשית רבה נד, ו). כמו כן דבריו למלך סדום, "אם מחוט ועד שרוך נעל" (בראשית יד, כג) מוכיחים כי נפשו היתה טהורה וכי הקל בערך הממון. אשר לגופו – לא היסס לבצע ברצון את ברית המילה בעצמו ובאחרים. אשר להסכמתו הנדיבה לאבד את נפשו מתוך אהבתו לה' – הרי היא (מתגלה) בפרשת יצחק (בראשית פרק כב), שבה הראה את זריזותו ואת להיטותו (לקיים את צו ה'). בכך הוכיח את אהבתו הטהורה לה' ואת ציותו האמתי לו. זו הדרגה הגבוהה ביותר של אהבת ה' יתעלה, שאינה אפשרית לכל אדם, משום שהיא מעל ליכולת האנושית, כיוון שהטבע מנוגד לה וסולד ממנה. כאשר (אהבה כזו) נמצאת באנשי מעלה, הרי זאת משום שה' יתרוםם ויתנשא תומך בהם ועוזר להם מפני התגברות היצר עליהם, כשכר על מאמצייהם לציית לו ולקיים את מצוות דתו בנפש נאמנה, בלב טהור ובמצפון זך, כנביאי ה', בחיריו ואנשי מעלתו. לא כל אדם יכול לעמוד (במשימה) למען ה' יתעלה כגון זו שהזכרנו, עקב התנגדות הטבע והיצר. אבל רוב בני האדם מסוגלים להשיג את שני סוגי האהבה הראשונים שהזכרנו, כאשר ישתדלו לבצע את ההקדמות שצינו בראשית שער זה.

ההוכחה ששני סוגים ראשונים אלה (תיח) מהווים שתי ראיות לאהבה הטהורה לה' יתעלה הם דברי השטן על איוב עליו השלום: "החנם ירא איוב אלהים, הלא אתה שכת בעדו ובעד ביתו" וגו', "אולם שלח נא ידך" וגו' (איוב, א, ט-יא). (השטן) התכוון לומר כי איוב סוחר אתך בדבר אהבתו לך ופחדו ממך, שתמורתם הוא מבקש את כבוד העולם הזה ואת חפציו. אבל, אם תפסיק להעניק לו את תועלות העולם הזה והוא (למרות זאת) יישאר במצבו כאוהבך, אזי אהבתו טהורה. אמר ה': "הנה כל אשר לו בידך, רק אליו אל תשלח ידך" (שם יב). השטן ציית לצו ה', כפי שאתה יודע, (ופגע) ברכוש איוב ובביתו. אולם יחס איוב לה', הן בגלוי והן בסתר, לא השתנה ודבק באהבתו הטהורה לה' באָמרו: "ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה, ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך" (שם כא).

לאחר מכן אמר ה' לשטן: "השמת לבך אל עבדי איוב" וגו' (שם ג). אמר השטן: "עור בעד עור (וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו), אולם שלח נא ידך וגע אל עצמו (ואל בשרו אם לא אל פניך יברכך)" (שם ד-ה). כלומר, לעתים קרובות (אדם) מקריב את ממונו, את משפחתו ואת ילדיו כדי לשמור על גופו. אבל מצפוננו הכן ואהבתו הטהורה

לך לא יתגלו אלא כאשר תבחן אותו על ידי מה שיכאיב לגופו ויחריד את מנוחתו. אמר לו ה' יתעלה: "הנו בידך, רק את נפשו שמור" (שם ו). השטן ניסה את איוב (ופגע) בגופו, לפי התנאי של ה', אך איוב עמד בניסיון ואמונתו הוודאית בה' ודעתו הטובה עליו לא השתנו, כיוון שאמר לאשתו: "כדבר אחת הנבלות תדברי גם את הטוב נקבל מאת האלוהים ואת הרע לא נקבל" (שם י). לפיכך, נגלתה אהבתו הכנה לה' וטוהר נפשו למי שהטיל בהם ספק, כיוון שעמד במבחן וקיבל בהכנעה את אובדן ממונו ואת ייסורי גופו, (ולמרות זאת) לא ייחס עוול למשפט ה'. אמר איוב בוויכוחו עם חבריו: "הן יקטלני לו איחל" (שם יג, טו). (דברי) איוב מצאו חן בעיני ה', אך לא דברי חבריו שהוכיחוהו, כפי שאמר: "ויאמר ה' אל אליפו התימני: 'חרה אפי בך ובשני רעך, כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב" (שם מב, ז). אתה רואה כי ה' יתעלה צירף אליו (תיט) שני אנשי מעלה וראה בהם (בשלושתם) דוגמה (לכל בני האדם) באָמרו: (והיו שלושת האנשים האלה בתוכה), נוח, דניאל ואיוב (המה בצדקתם ינצלו נפשם נאם ה') ("יחזקאל יד, ד). לאחר מכן, ה' יתרום ויתנשא החזיר את מצב איוב לקדמותו,⁴¹ באָמרו: "וה' שב את שבות איוב" (איוב מב, י).

כל הקדמונים שהתנסו (בקשיים פעלו) לפי דרכו וגישתו (של איוב); למשל, דניאל בגוב האריות, חנניה, מישאל ועזריה בכבשן האש, ועשרת הרוגי המלכות וכן מי שנהגו כמותם. השליח (משה) עליו השלום זירז את (המאמינים להגיע) לדרגה זו באָמרו: "ואהבת את ה' אלוהיך" (דברים ו, ה). המתמיד לאהוב את ה' בתקנה (לקבל שכר) בעולם הזה או בעולם הבא או מתוך יראה, אהבה שרוב בני האדם יכולים לקיים את חובתה, ומשתדל לבצעה ולא עוזב אותה, אלוהים עוזר לו ומסייע לו לאהוב אהבה טהורה, הנובעת מתוך (הכרת) רוממות ה' יתרום ויתנשא ואשר היא מעל ליכולת האנושית, כפי שאמר הכתוב: "אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאוני" (משלי ח, יז); ואמר: "וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות" (שם ח, לו).

פרק ה

הגורמים הפוגעים באהבה לה' רבים מאוד. מהם – חוסר יכולת של האדם לקיים את ההקדמות שמהן נובעת האהבה לה' יתרום ויתנשא; מהם – הגורמים הפוגעים בהקדמות, שכבר ביארנו לעיל בספרנו זה ואין לי צורך לחזור עליהם, כדי (שהדיון) לא

⁴¹ 'החזיר מצב לקדמותו', במקור: 'ג'בר'. השוו יהושע בלאו, מילון לטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים, ירושלים תשס"ו, עמ' 78, שורש ג'ב"ר, בניין ראשון.

יתארך; מהם – השנאה למי שה' אוהבו והאהבה למי שה' שונאו, כמו שאמר: "הלרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה'" (דברי הימים ב יט, ב); ואמר: מצדיקי רשע עקב שחד" וגו' (ישעיהו ה, כג); ואמר: "מצדיק רשע ומרשיע צדיק" וגו' (ש יז, טו); ואמר: "עוזבי תורה יהללו רשע" (שם כח, ד); ואמר: "אומר לרשע צדיק אתה" (שם כד, כד).

פרק ו

אלה הם סימני האהבה לה' יתרום ויתנשא (תכ): עזיבת המותרות המסיחות את הדעת מלציית לה' יתעלה. הופעת סימני הפחד והיראה מפני ה' יתעלה על פני האוהב, כפי שאמר: "ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו" (שמות כ, יז). היראה מן ה' נחלקת לשני סוגים:

א. היראה מן ה' המעניש והמנסה את האדם. אילו הירא ממה שמייסרו ומדאיגו היה בטוח מן הייסורים, לא היה ירא מגדולת ה' ורוממותו. עליו אמרו חז"ל עליהם השלום: "ליחוש דלמא אתי למעבד מאהבה ומיראה" (מגלה, דף כ, ב:). (אדם כזה) הוא מתחת לדרגת יראי ה' יתרום ויתנשא והוא דומה למה שאסרו חז"ל באמרם: "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס" וגו' (אבות א, ג). אמר אחד הצדיקים: "אני מתבייש מאלוהי לעבדו בעבור שכר או (כדי למנוע) עונש, שכן אז אהיה כעבד רע, אשר אם הוא מפחד או מקווה – הוא עושה, ואם לאו – אינו עושה, אבל אני עובדו משום שהוא ראוי לכך".⁴²

ב. יראה הנובעת מכך שהאדם מכבד, מרומם ומגדל את ה' יתרום ויתנשא. יראה כזו אינה עוזבת את האדם כל ימי חייו והיא הדרגה הגבוהה ביותר של יראי ה' יתעלה, שהכתוב תיארם כיראים. זה המבוא לאהבה הטהורה ולתשוקה העזה לה' יתרום ויתנשא. המגיע לדרגה זו של יראת ה', אינו ירא ואינו מפחד אלא מן ה', כמו שסיפר אחד הצדיקים שמצא אחד מיראי ה' ישן במדבר ואמר לו: האינך ירא מן האריות כשאתה ישן במקום כגון זה? אמר לו: אני מתבייש מאלוהי שיראני מפחד מאחר.⁴³ (סימן נוסף) כאשר הוא משביע את רצון ה' יתרום ויתנשא, המצווה על עשיית הטוב ואוסר על עשיית הרע,⁴⁴ השבח או הגנאי של בני אדם (על מעשיו) שווים בעיניו.⁴⁵ (כמו

⁴² לא מצאתי מקור אמרה זו, שייטכן מקורה מוסלמי.

⁴³ אמרה זו מיוחסת לעמר אבן אלכ'טאב, הכליף השני; ראו לובל 2007, עמ' 237.

⁴⁴ 'אלאמר באלמערוף ואלנהי ען אלמנכר' הוא עקרון תאולוגי מוסלמי, הבא בתורת המעטולה (הזרם הרציונליסטי בתאולוגיה המוסלמית) כיסוד החמישי. אפשר גם לתרגמו: הזירוז לעשות מעשים טובים

כן (האוהב) מוסר נפשו, גופו, ממונו וילדיו כדי להשביע רצון ה' יתעלה, כפי שנאמר: "כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה" (תהלים מד, כג) (תכא). כך האוהב חוזר ומזכיר את שם ה' בלשוננו על ידי שבח, תודה, הלל ופיאור, כפי שאמר: "ולשוני תהגה צדקך כל היום תהלתך" (תהלים לה, כח); וכן אמר: "ימלא פי תהלתך כל היום תפארתך" (שם עא, ח). אסור להשתמש בשם הבורא יתעלה באמירה לשווא, בשבועה ובקללה. אמירת השם לשווא מתבטאת בשבועות שווא חסרות תועלת, שאין כל צורך הכופה את האדם לאָמַרן ושההלכה אינה מכריחה אותו להישבע באמצעותן. השבועה בה' היא שבועה שהוא מתחייב להישבע בעת משא ומתן עם בני אדם. בעניין זה יש צורך להיזהר מכל מה שיגרום לו להזכיר את שם ה' כדי לאשר אמת ולבטל שקר, וכל שכן לאשר שקר ולבטל אמת, וזאת כדי לפאר את שם ה' ולכבדו, כפי שאמר: "נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה" (תהלים כד, ד); ואמר: "ליראה את השם הנכבד והנורא הזה" (דברים כח, גח); ואמר: "וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה" (מלאכי ג, כ). ואמרו חז"ל: "אלו בני אדם שיראים להוציא שם שמים לבטלה" (נדרים, דף ח, ב). הקללות הן למשל גידופים קשים וחרפות, שבהם (האדם) משתמש בשם ה'; (פעולות כאלה) הן תכלית הרוע שבמאמין. המון העם מְקַלֵּים ראש בזה, עד כי הגיעו בכך לשיא הרוע. בטיפשותם התכוונו בכך (בהזכרת שם ה') לחזק את הקללה ולהפריז בה, (ובכך) הם מגדלים ומפארים את מעשיהם הרעים. כמה הם דומים במעשיהם לדברי החכם "כשחוק לכסיל עשות זמה" (משלי י, כג); ואמר: "כי כל חנף ומרע וכל פה דובר נבלה" (ישעיה ט, טז); ואמר: "כסף נבחר לשון צדיק (משלי י, כ). (דוגמה נוספת להזכרת שם ה') היא בהתניית כל דבר שאדם עומד לעשות ומבטיח לעשותו לאחר, ואף לזמן קצר, בין בדיבור בין במעשה, ברצון ה'.⁴⁶ (תכב) (המאמין אומר 'אם ירצה ה') בשל שתי סיבות: א. חרדה מפני מוות שיבוא קודם שיקיים הבטחתו; ב. אידיעתו את הגזרה האלוהית הקדומה באשר לקיום הבטחתו.⁴⁷

והאיסור על עשיית מעשים מגונים או נתעבים. לדיון מפורט בעיקרון זה ראו Michael Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge 2000.

⁴⁵ אין הוא צריך לשים לב לחוות דעתם של אנשים על מעשיו, משום שמטרתו לקיים את דברי ה'. דעת בני אדם מהווה מבחינה זו שיקול זר, כיוון שהוא עלול לקיים מצוות כדי לזכות בשבח בני אדם או כדי להימנע מדברי גנאי כלפיו.

⁴⁶ במקור: 'אלאסת'נא במשייה' אללה'. בתאולוגיה המוסלמית נדונה השאלה אם מותר לאדם לומר 'אני מאמין אם ירצה האל'; ראו אלבגדאדי, אצול אלדין, בירות 1981, עמ' 253–254.

⁴⁷ אדם אינו יודע אם גזר ה' על קיום ההבטחה אם לאו.

(סימן נוסף לאהבה) הוא ההדרכה וההנחיה של האדם לציית לה' על ידי סוגים (שונים) של עדינות וקושי, לפי תנאי הזמן והמקום.⁴⁸ (בעניין זה) סוגי האנשים ודרגותיהם (שונים), החל במלכים וכלה באנשי השוק, כפי שאמר החכם: "ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבולות יקנה" (משלי א,ה); ואמר: "לתת לפתאים ערמה" (שם ד). אחי, ראוי לך לדעת שמעלות המאמין, גם אם יגיע לדרגה הגבוהה ביותר של תיקון נפשו למען ה' יתעלה, וגם אם יתקרב לנביאים באשר למידותיהם הטובות, לאורח חייהם היפה, להשתדלותם לציית לה' יתעלה ומסירותם לו, אינם כמעלות המדריך ומנחה את עוברי העברה לציית לה' יתרוםם ויתנשא, כיוון שמעלותיו מוכפלות בשל מעלותיהם כחלוף הימים והזמנים.⁴⁹ למשל, שני סוחרים ששהו בעיר אחת: אחד מהם הרוויח על סחורה אחת שמכר פי עשרה מסחורה זו, ובסך הכול הרוויח מאה דרהם; הסוחר השני הרוויח על כל דרהם – דרהם אחד בלבד, אך מאחר שהיתה לו סחורה רבה הרוויח מן המכירה בסך הכול עשרת אלפים דרהם. לפיכך, רווח הסוחר הראשון, על אף ריבוי כפלי רווחיו, היה תשעים דרהם ועשרה חלקי אחד עשר דרהם, בעוד רווח הסוחר השני היה חמשת אלפים דרהם, אף שההכפלה היתה קטנה. כך, אחי, מי שאינו מתקן אלא את נפשו בלבד; גם אם הוא מגיע לשלמות בתיקון זה, אינו כמי שמתקן יחד עם נפשו נפשות (אנשים) רבים, משום שהרווח שלו מוכפל לפי הרווח של כל מי שתיקן למען ה' יתעלה, כפי שאמרו חז"ל עליהם השלום: "כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו" (אבות ה,יח);⁵⁰ ואמרו: "משה זכה וזכה את הרבים (תכג), זכות הרבים תלויה בו, שנאמר 'צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל'" (אבות, שם; דברים לג,כא); אמר החכם: "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב" (משלי כד,כה); ואמר: "תורת אמת הייתה בפיהו" וגו' (מלאכי ב,ו). ואמר: "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" (דניאל יב,ג). לפיכך זירזנו ה' יתעלה להוכיח את המתרשלים למלא חובתם באָמרו: "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט,יז); ואמרו חז"ל עליהם השלום: "עד היכן תוכחה, רב אמר עד הכאה, ושמואל אמר עד קללה" (ערכין, דף טז,ב); ואמר: "מוכיח אדם אחרי חן ימצא" וגו' (משלי כח,כג).

⁴⁸ האהבה את ה' מדריך אחרים לציית לה' על ידי הפעלת סוגים שונים של הדרכה, מהם עדינים או מתוחכמים ומהם קשים או גסים.

⁴⁹ לזכותו עומדות לא רק מעלותיו, אלא גם מעלותיהם של אלה שהוא הדריכם.

⁵⁰ התאולוג האשערי פכ"ר אלדין אלראזי (נפטר 1209), קבע כי שתי מידות חשובות צריכות להתקיים באדם כדי שייחשב לנביא: האחת – שלמות השכל והמידות; השנייה – היכולת להביא אחרים לידי שלמויות אלה. אלמטאלב אלעאליה מן אלעלם אלאלאהי, מהדורות אחמד חג'אזי סקא, דאר אלכתאב אלערכי, בירות 1987, כרך 8, עמ' 103–137.

סימן נוסף (לאהבת ה') היא שמחתו וחדוותו (של המאמין) על מעשיו הטובים בשל שביעות רצונו מהם ולא בשל גאוה והתפארות, וצער ודאבון לבו על מעשיו הרעים, בגלל רצונו לחזור בתשובה מהם וחרטה עליהם, כפי שאמר: "פלגי מים ירדו עיני" וגו' (תהלים קיט, קל).

סימן נוסף (לאהבת ה') הוא צום רשות ביום, אם גופו יכול לשאת זאת. כמו כן יש להתפלל תפילת רשות בלילה באופן קבוע. ציינתי במיוחד את תפילת הרשות בלילה, גם אם היא טובה ביום, רק משום שתפילת הרשות בלילה יותר זכה מתפילת היום בשל כמה סיבות: א. בלילה האדם יותר פנוי מאשר ביום; ב. תאוות הגוף לאכול ולשתות⁵¹ יותר חלשות בלילה מאשר ביום; ג. בלילה אין האדם עוסק בענייני העולם הזה, דהיינו, מכירה, קנייה, קבלת ממון ונתינתו, בנייה, חרישה וזריעה ופעולות דומות של בני אדם ביום; ד. בלילה האדם אינו משוחח עם בני אדם, בין אם המדובר בחבר המבקש אותו, ידיד המספר לו ובעל חוב הדורש את מה שהוא חייב לו; ה. בלילה אין החושים תופסים את רוב מוחשיהם, כיוון שהאדם אינו רואה את מה שמעסיקו ואינו שומע את מה שמסיח את דעתו; ו. בלילה האדם ניצל מן הצביעות ומתרחק ממנה, משום שאין עמו (אנשים) רבים. כמו כן, לעתים קרובות אין הוא יכול להתבודד ביום; ז. (בלילה) האדם מתייחד עם הזכרת ה' יתרוםם ויתנשא ושמח בו כפי⁵² שכל ידיד מתבודד עם ידידו וכל אהוב (תכד) עם אהובו, כפי שאמר: "נפשי איויתך בלילה" וגו' (ישעיה כו, ט); ואמר: "על משכבי בלילות" וגו' (שיר השירים ג, א). כבר נזכרה תפילת הלילה בספרנו פעמים רבות, למשל, דברי החסיד (דוד) עליו השלום: "זכרתי בלילה שמך ה'" (תהלים קיט, נה); ואמר: "חצות הלילה אקום להודות לך" וגו' (שם קיט, סב); "קדמתי בנשף ואשועה" וגו', קדמו עיני אשמורות" (שם, קמז-קמח); "יום צעקתי בלילה נגדך" (שם פח, ב); ואמר: "קומי רוני בלילה לראש אשמורות" (איכה ב, יט); ופסוקים רבים דומים לכך.

כבר חיברתי דברים ברורים בעברית, המחייבים לגנות את הנפש, להוכיחה, לזרזה ולהניעה להתפלל, וכינתיים 'תוכחה'. לאחר מכן חיברתי דברים בהירים בעברית, המחייבים לשבח ולפאר את ה' יתרוםם ויתנשא ולבקש סליחה ורחמים ממנו. אלה נכתבו בשפה עדינה המניעה את נפש המתפלל ומעוררת את טבעו, וכינתיי חיבור זה 'בקשה'. קבעתי שני חיבורים אלה בסוף ספרי זה בעבור הרוצה להתפלל באמצעותם תפילת רשות בלילה או ביום. המחייב את עצמו לזה (להתפלל שתי תפילות רשות אלו),

⁵¹ לפי נוסח יהודה 1912 (לעיל, הערה 1) עמ' 10/390 אפשר לתרגם: "תאוות הגוף דהיינו אכילה ושתייה" (במקור: 'מן אלטעאם ואלשראב').

⁵² במקור: 'ענד'; על משמעות זו של 'ענד' ראו בלאו תשס"ו (לעיל, הערה 41), עמ' 462.

יתפלל את התוכחה בישיבה אחר שיקדים לומר זמירות רגילות או אחרות. לאחר מכן יתפלל את הבקשה בעמידה ובהשתחויה אפי' ארצה⁵³ עד סופה. אחר כך יעמוד⁵⁴ ויאמר תחנונים האהובים עליו ובעקבותם יאמר "אשרי תמימי דרך" (תהלים קיט, א) ושיר המעלות (שם קל) עד סופם. אם יבחר המתפלל לומר תחנונים אחרים, (או) בסדר אחר, הרשות נתונה לו. אבל הזכרתי את הדרך המשובחת ביותר בעניין זה. הדבר החשוב, אחי, הוא טוהר נפשך בעת התפילה והבאת הלב אליה. עליך לקרוא באיטיות וברציפות, (כך) שלשונך לא תקדים את לבך, שכן תפילה קצרה עם נוכחות לבך בה יותר טובה מתפילה ארוכה שלשונך ממהרת לאומרה ולבך אינו משתתף בה. אמר אחד מאנשי המעלה: "אל תשבחו (את ה') בשבח ריק שפנוי מנוכחות הלב, אלא עם השתתפות הלב בשבח, כפי שאמר החסיד: "בכל לבי דרשתיך" וגו' (תהלים קיט, י). ואמר: "חליתי פניך בכל לב" (שם קיט, נח). ואמר: "לבי ובשרי ירננו אל אל חי" (שם פד, ג).

סימן נוסף (לאהבת ה') היא השמחה והחדווה בה' יתעלה ובידיעתו, ההשתוקקות להשביע רצונו, שמחה באהבת ה', הדבקות בתורתו והשמירה על נבחריו, כפי שאמר: "חבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פקודיך" (תהלים קיט, סג). ואמר: "בדרך עדותיך ששתי" וגו' (שם קיט, יד). ואמר: "נחלתי עדותיך לעולם" (שם קיט, קיא). ואמר: "ישישו וישמחו בך כל מבקשיך" (שם מ, יז). ואמר: "ואני בה' אעלוזה אגילה באלוהי ישעי" (חבקוק ג, יח).

פרק ז

הליכות אוהבי ה' יתרומם ויתנשא רבות הן מכדי למצותן, למרות זאת אזכיר מה שעלה על דעתי. האנשים יודעים את אלוהיהם, מבחינים בכוונתו כלפיהם, בהנהגתו אותם, בשליטתו בהם, בדאגתו להם, בבעלותו עליהם, (בהתירו) את הרסן (שכבל אותם), כיוון שהרשה להם לפעול באופן חופשי בעולם ולבחור (את מה שהם רוצים) מבין ענייני הדת והעוה"ז. אבל התברר להם בוודאות שענייניהם ותנועותיהם נקבעים לפי גזרת הבורא יתעלה ורצונו.⁵⁵ כאשר (הגיעו למסקנה זו) הפסיקו⁵⁶ לבחור במצב מסוים (ולהעדיפו על

⁵³ במקור: 'סג'וד'.

⁵⁴ במקור: 'רפע'. לפי קאפח תשל"ג (לעיל, הערה 4), עמ' תכד. הערה 43 לטקסט, באחד מכתבי היד תוקנה המלה 'לירכע' (יכרע); כך גם בנוסח יהודה 1912, עמ' 9/391.

⁵⁵ נראה כי בחיי סותר את עצמו, כיוון שמחד גיסא הוא טוען שה' נותן לאדם חופש לבחור, לא רק בענייני העולם הזה, אלא גם בענייני הדת, אך מאידך הוא קובע כי הכול נקבע לפי גזרת האל. ייתכן כי

מצב אחר), משום שהם בוטחים בה' יתעלה, שיבחר להם את (המצב) המתאים ביותר והמועיל ביותר. כאשר התברר להם מתוך תורת ה' יתרומום ויתנשא שה' מזרזם⁵⁷ (לקיים את) ענייני הדת ומניעם לבחור בציות לאל יתרומום ויתנשא, מרפה את ידיהם מלבחור את ההנאות הגופניות; יתר על כן, הוא אוסר עליהם; הם הפסיקו לבחור (כרצונם) במקום שעצֶרם, כלומר (הורה להם) להתמסר לה', להשתוקק להשביע רצונו בפנימיותם ובכוונותיהם. (לכן) נטו בלָבָם ובשאיפתם מן התשוקה לעולם הזה ולפיתוייו, כשהם מצפים לעזרה ותמיכה ממנו כדי לבצע את החלטותיהם, דהיינו לציית לו ולבצע את הפעולות (שהם חייבים לקיימן), (תכו) כיוון שבחרו לקיים את מצוותיו יתרומום ויתנשא. הם מודים לה' ומשבחים אותו על כל החלטותיהם אשר יצאו לפועל וה' מודה להם על מאמציהם ובחירתם. כאשר אין הם יכולים להראות (ביצוע) של החלטה, עקב חולשתם, הם מתנצלים על כך בפני ה' ובוחרים לבצע בפועל את ההחלטה כאשר יתאפשר להם. (לכן) הם מצפים לעת שבה ה' יאפשר להם לבצעה בתמיכתו ובסיועו. (משום כך) הם מתחננים אליו (כדי לקיים את החלטתם) בנפש כנה ובכוונה אמיתית. זו מטרת תקנתם ותכלית שאיפותיהם מאלוהיהם, כפי שאמר החסיד: "אחלי יכונו דרכי" (תהלים קיט,ה). לכן ה' מודה להם על שבחרו לציית לו, גם אם אינם יכולים לקיים את בחירתם, כפי שאמר לדוד עליו השלום: "יען אשר היה עם לבבך לבנות בית לשמי הטיבות כי היה עם לבבך" (מלכים א ח,יח). הם עזבו בלָבָם ובמחשבתם את ענייני העולם הזה ואת הנהגת גופם והעסיקו את חושיהם כדי לשרת את הגוף (רק) בעת הצורך וההכרח, כיוון שֶהָקְלוּ ראש בחושים וזלזלו בהנאותיהם. הם פינו את נפשם ואת לבם לענייני דתם ולציות לאלוהיהם, היות שרוממו וגידלו (את ה') ונתנו דעתם על מצוותיו ואיסוריו.

לפיכך, גופם ארצי ולָבָם שמימי רוחני; ומאחר שלָבָם מכיל את ידיעת ה', הם כמי שעובדים אותו עם המלאכים הקדושים ברחבי השמים. התאוות נעלמו⁵⁸ מלָבָם והתשוקה אל ההנאות נעקרה מהם, בגלל התשוקה לציית לה' יתעלה ובגלל האהבה לה' שהשתלטה עליהם. לכן, אש התאוה דעכה מלבם וחומה נעלם ממחשבותיהם, בשל

הפתרון לסתירה זו נמצא בתורת הפסב האשערי, לפיה האדם מרגיש שהוא חופשי לבחור, אבל למעשה ה' הוא הקובע גם את בחירתו. ראה Binyamin Abrahamov, A Re-examination of al-Ash'arī's Theory of Kasb according to K. al-Luma', *Journal of the Royal Asiatic Society* 1-2 (1989), pp. 210-221.

⁵⁶ הנוסח ביהודה 1912, עמ' 7/392: 'וקפוא עין', ולכן יש לתרגם: הפסיקו; קאפח תשל"ג, עמ' תכה 18: 'וקפוא עלי'.

⁵⁷ במקור: 'יאכד'; ראו בלאו תשס"ו, עמ' 14.

⁵⁸ מילולית: נמסו (במקור: 'ד'אבת').

אור הציות לה' יתרום ויתנשא שהקיפם, כפי שקורה לאור הנר כאשר השמש מופיעה. לכן, נכנעו ליראת ה' והודו בחוסר יכולתם, צייתו לו ולא דאגו (לקיום מצוות מועטות).⁵⁹ אתה מוצאם ביישנים כאשר פונים אליהם; כאשר מדברים אתם הם נגלים כחכמים; כאשר שואלים אותם הם יודעים; וכאשר (תכז) נוהגים כלפיהם בפראות הם נוהגים במתינות. אתה מוצא את פניהם⁶⁰ מוארים, ואם תגלה את הלבבות תמצאם נשברים בפני ה', מלאים בשיחה עם ה', ריקים מעיסוקי העולם הזה, אהבה ממלאת את לבבותיהם. לכן אין הם מתאווים לשוחח עם בני אדם ואין הם מוצאים הנאה בשיחה כזו. הם סרבו ללכת בדרך חתחתים והלכו בדרך הטובה ביותר. בזכותם נדחים הייסורים והעננים מכסים (את השמים) ובזכותם ברו בני האדם והאדמה, משום שמנעו את גופם מן הדברים האסורים, עזבו מיני מטעמים והבריחו את נפשותיהם מן העבירות. הם הלכו בדרך הישרה והכשירו דרך זו (לאחרים); הם הגיעו לדרגה הגבוהה ביותר, בגלל יכולת לעמוד בקשיים⁶¹ ימים מועטים. לכן הרוויחו את שני העולמות (הזה והבא), צירפו את שני הטובות ועשו את שתי המעלות (של העולם הזה והעולם הבא) מושלמות,⁶² כפי שאמר: "אשרי איש ירא את ה' במצוותיו חפץ מאד" וגו' (תהלים קיב,א).

כמו כן מפליא בעניינם, שהם ראו את המצוות שה' חייבם בהן כמעטות ביחס לחסדיו עליהם וביחס למה שחייבו עצמם כלפיו, כלומר, השתדלות, מאמץ, עמידה בקשיים ובמבחנים כדי לציית לו, כפי שאתאר לך. זאת משום שהם סיכמו את מצוות ה' יתעלה והגיעו לסך של תרי"ג מצוות, אשר שס"ה מהן מצוות לא תעשה, ואלה הם האיסורים. מבין אלה, ס"ה מצוות שהציבור חייב בהן ולא היחידים. ומהן מצוות עשה שהזמן גרמן, ואלה הן מצוות התלויות בזמן מסוים ולא באחר, כמו שבתות, מועדים וצומות. מהן מצוות עשה שחובה לקיימן בארץ מיוחדת (ארץ ישראל) בלבד, כמו קרבנות יחיד, תרומות ומעשרות, חגיגת העלייה לרגל וכיוצא בזה. מהן מצוות התלויות בעניינים מסוימים: אם הם נמצאים – המצווה מחייבת, ואם אינם נמצאים – החיוב אינו קיים. למשל, מצנת מילה אינה מחייבת (תכח) את מי שאין לו בן, ומי שאין לו בן בכור – פטור ממצוות פדיון; מי שאין לו בית – פטור ממצנת מעקה, והיתום – פטור ממצנת

⁵⁹ עשו מיטב מאמציהם לקיים את המצוות ולא חששו אם לא היה ביכולתם לקיים אלא מעט מהן, כיוון שכוונתם היתה אמתית.

⁶⁰ מילולית: צורותיהם.

⁶¹ במקור: 'צבר'.

⁶² לפי הפסוקים הבאים לאחר מכן (תהלים קיב, ב-ג): "גבור בארץ יהיה זרעו, דור ישרים מברך: הון ועשר בביתו וצדקתו עמדת לעד", מדובר בשלמות פיזית ובשלמות רוחנית.

כיבוד אב ואם; וכיוצא בזה. כאשר סיכמו את מספר המצוות, אמרו: אין אנו מתחשבים באיסורים, משום שאי־קיומם הוא אופן עשייתם וקיום מצותם, שהרי אנחנו – הישן, המת והבהמה הרועה – שווים בקיום מצוותם. (הם אמרו זאת) לפי שהמעטו בערך ציותם לה' ולפי שהקלו ראש במעשיהם ביחס לתקוותיהם ותשוקתם אל הדבר אשר באמצעותו יגיעו לשביעות רצון ה' יתעלה מהם.

לכן ביקשו את מצוות חובות האיברים המחייבות את היחידים בכל זמן, בכל מקום ובכל מצב, ולא מצאו אלא את הדבקות התמידית בספר ה' ולימוד המצוות, כמו שאמר: "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוֹן היום על לבבך" (דברים ו, ו). כמו כן אישר זאת השליח שנית באָמרו: "ולמדתם אותם את בניכם" וגו' (שם יט, יא).

(כל חובות האיברים) היו קלות בעיניהם, בשל החשיבות הרבה של חובת העבודה לה' והעשייה (למענו) שהתגלתה להם. לפיכך עבדו את ה' יתרום ויתנשא באמצעות (קיום) חובות שכליות, נהגים מיוחדים ומעלות רוחניות. (אלה הן) מצוות רשות, שהם הוסיפו על המצוות הרגילות, על ידי כך שטיהרו לָפָם לה', הלכו בעקבות נְהִיגֵי הנביאים והליכות החסידים, כדי להשביע רצון ה' וכדי שה' יקבל זאת מהם. אלה הם מתוך כלל חובות הלבבות, שהתפִּנְנו לבאר יסודותיהם ולהזכיר סוגיהם בספר זה. זו הידיעה הפנימית הנסתרת בלבבות המלומדים והטמונה במצפונם. כאשר הם מדברים עליה, אִמְתוּתָה אינה נסתרת, כי כל אנשי השכל הבריא מעידים על נכונותה ועל אִמְתוּתָה. באמצעות (ידיעה זו) הגיעו לדרגות הגבוהות ביותר ולשליבים המכובדים ביותר של ציות לה' יתרום ויתנשא, מסירות לו, אהבת אמת בלב ובנפש, בגוף ובממון, כפי שהשליח עליו השלום זירזם (בָּאָמְרוֹ): "ואהבת את ה' אלהיך" (דברים ו, ה). בעלי דרגה זו הם הקרובים ביותר לדרגת הנביאים הצדיקים והנבחרים המעולים, שהחסיד עליו השלום מתארם (תכט) כאוהבי ה' ואוהבי שמו ואומר עליהם: "להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא" (משלי ח, כא). אם אתה, אחי, מבקש להתרועע עמם ולהיכנס לחברתם, עליך להימנע ממותרות עולמך, להתעלם מהם ולהסתפק רק במזון (הכרחי). הרגל עצמך לעמוד בפיתוי (המותרות) והקל על עצמך את הטורח הכרוך בעיסוק בענייני העולם הזה. פנה מחשבתך מהתעמקות בהם וטפל בהם בגופך, לא בלִפְךָ ולא בבחירתך, והיה כמי ששותה תרופה מרה רק בפיו ולא לפי בחירתו, כשהוא נאלץ לשתותה בגלל עצם טיבה. קל לו לשאת את מרירותה, כדי להסיר נזק מעצמו. כך צריך להיות יחסך לענייני העולם הזה.

אתה יודע, אחי, כי (הדרך) שבה אתה מנהל את ענייני העולם הזה שלך אינה מוסיפה דבר לפרנסתך, משום שניהולם נתון בידי ה' יתעלה. כמו כן, אם אתה שוקד מעט (על

עניינים אלה) ומשקיע מאמץ קטן (להשיגם), אינך מפחית דבר מפרנסתך. שהרי תשומת לבך לענייני העולם הזה שוללת ממך (את היכולת) לעסוק בענייני הדת ובמצוות ה' יתעלה שנמסרו לך ושהתחייבת לעסוק בהם כל ימי חיך, לתועלתך. לפיכך אתה מפסיד זאת (ענייני הדת) וענייני העולם הזה אינם מועילים לך.

לכן, בחר לעצמך את מה שיצילך, (ועשה) את דתך ואת (ענייני) העולם הזה שלך שלמים. עמוד⁶³ (בפיתוי) של הרגליך הרעים, עשה עמידה זו למדריכתך וקבע את ההשתדלות בענייני העולם הבא שלך לנגד עיניך. עשה את השכל לשליטך,⁶⁴ את המתנות לשׁךך, את הידיעה למדריכך ואת הפרישות לידריך. נהג לאט ובמתנות ברכישת המעלות לפי יכולתך והיזהר מלהפליג ומלהגזים מבלי לנהוג בהדרגה, פן תאבד, שכן שמן רב במנורה גורם לדעיכת השלהבת. היזהר מפני הזנחה, עצלות ורפיון, חבר מאמץ למאמץ ועמידה בקושי לעמידה בקושי בהדרגה; ובעקבות כל דרגה מבין המעלות (שאתה משיג) קבע את זו שבאה אחריה. אל תזניח את בדיקת מחשבותיך ואת עשיית חשבון נפשך⁶⁵ תמיד. בחן (תל) את ספרי זה, קרא אותו, חזור על משמעויותיו, זכור יסודותיו וברוך סעיפיו תמיד. כך תגיע באמצעותו לשיא המעשים הטובים ותכלית המעלות הרצויות לה' יתרום ויתנשא. לכן הִנֵּה מודרך על ידי מעלות אלה ומדריך (אחרים) אליהן.

אל תעורר נפשך לקוות⁶⁶ שתגיע לכך מבלי שתשחרר נפשך מדאגות העולם הזה וטרדותיו על ידי פרישה ממנו, כשם שאין דרך לרפא את השיכור מיין, אלא אם כן יפסיק לשותות. אמר אחד הצדיקים: "אלמלא⁶⁷ הטרידה אותנו הבושה⁶⁸ מה' יתעלה, לא היינו מזכירים את אהבת ה', לאחר שהשתכרנו מכוס משקה אהבת העולם הזה. לכן

⁶³ במינוח הצופי 'צבר' מתפרש בדרך כלל כעמידה בקשיים מבלי להתלונן. בחרתי לתרגם כאן 'עמוד בפיתוי' בשל ההקשר.

⁶⁴ על 'רסאיל אכיואן אלצפא' (איגרות אחי הטהרה; אנציקלופדיה פילוסופית מן המאה העשירית או הי"א) כמקור לאמרה זו ראו בנימין אברהמוב, חובת העיון השכלי לפי בחיי אבן פקודה, בתוך: יורם ארדר, חגי בןשמאי, אהרון דותן ומרדכי עקיבא פרידמן (עורכים), עיונים בתרבות הערבית-היהודית, תל אביב תשע"ד, עמ' 72; השו"ר רמב"ם, מורה נבוכים, ג, 52, מהדורת מיכאל שורץ, תל אביב תשס"ג, ב, עמ' 666. על השפעת אכיואן אלצפא על בחיי ראה לובל 2007, עמ' 165.

⁶⁵ במקור: 'מחאסבה'. בחיי מקדיש את השער השמיני בספרו לחשבון הנפש.

⁶⁶ במקור: 'לא תרגי נפסך'. זו משמעות הפועל רג"ו בבניין שני; ראו בלאו תשס"ו, עמ' 242–243.

⁶⁷ אף שבמקור המלה היא 'לו' (אילו), מבחינת ההקשר יש להוסיף שלילה, לפי שבלעדיה המשפט אינו ברור.

⁶⁸ על תפקיד הבושה בקיום המצוות ובהימנעות מעבירות, ראו קאפח תשל"ג, עמ' קיג-קיד; לובל 2007, עמ' 133–134.

השתדל, אחי, לשחרר מחשבתך מן העולם הזה, כאשר אתה משחרר את גופך מעיסוקיו, שכן אתה זקוק בעת התבודדותך⁶⁹ הגופנית להתבודדות רוחנית, משום שהמחשבה קשורה לטורדות העולם הזה, למרות שהגוף משוחרר ונח מהן. לכן, בדוק עניין זה כך תמיד והשתדל להסיר תאוות העולם הזה מלבך. החלף תאוות העולם הזה בענייני העולם הבא ובחובות לבך, ואם תחזור עליהם במחשבתך תגיע באמצעותם לשביעות רצון ה' יתרום ויתנשא ממך. (אזי) ה' יפנה אליך, יקבל מעשיך הטובים, יסלח לחטאיך ואתה תמצא חן בעיניו,⁷⁰ כפי שנאמר: "אני אהבי אהב" (משלי ח, יז); ואמר: "כי מכבדי אכבד ובזוי יקלו" (שמואל א ב, ל).

חשבתי לנכון, אחי, להשלים את תיקון מידותיך והדרכתך על ידי ריכוז עיקרי הנושאים של ספרי זה בעשרה בתים בעברית. כל בית מתוך העשרה מציין⁷¹ נושא של שער אחד משערי הספר לפי סדרם בזה אחר זה. סיימתי בהם את ספרי זה כדי שתיזכר (בנושאי הספר). כאשר תלמדם בעל פה, תחזור עליהם בלבך ובמחשבתך בלילה וביום, במנוחתך ובתנועתך, לא תחדל מלדבוק בנושאי ספרי זה ולשמור יסודותיו (בזכרוןך). אם (תלא) תעשה מעשה אחד ממעשי הציות (לה'), יזכירו לך בתים אלה לטהר את לבך במעשה זה לה'; אם אתה עוסק בענייני העולם הזה, יזכירו לך את חשבון הנפש; אם אתה מודאג מענייני העולם הזה שלך, יזכירו לך את הביטחון בה' יתרום ויתנשא; אם אתה במצב המביא אותך לזיחות הדעת ולגאווה, יזכירו לך את הענווה; אם יש לך פנאי, יזכירו לך ללמוד את חסדי ה' עליך; אם אתה שמח מהנאות העולם הזה, יזכירו לך את הפרישות מן העולם הזה. אם אינך מקיים מצוות, יזכירו לך את החזרה בתשובה; אם אינך נותן דעתך על דתך ועל ספר התורה, יזכירו לך לדבוק בציות לה' יתרום ויתנשא; אם אתה מייחד את ה', יזכירו לך לטהר את הייחוד לה'. וכך בענייני תפילתך, הרהורי לבך הרעים, ריסון לשונך, שליטה בחושיך ובתאוותיך, בלימת איבריך, ביקורת על מחשבותיך, איזון מעשיך על ידי ידיעתך, וכל ההליכות המעולות והמידות הטובות אשר כללתי (בספר זה). מי יתן וינחה ה' אותנו ואותך ברחמינו לציית לו.

ואלה הם עשרת הבתים:

א. על ייחוד ה': בני יחד יחידתך לצורך / ביחדך לאל אחד ירצך.

ב. על הפקת לקח מברואיו: חקור ודרוש והתבונן פלאיו / ושים שכל ודת אזורך.

⁶⁹ במקור: 'כ'לוה'.

⁷⁰ במקור בניין ראשון בפועל חט"י; ראו בלאו תשס"ו, עמ' 134.

⁷¹ במקור: "יקתצ"י; ראו שם, עמ' 551.

- ג. על דבקות בציות לה': ירא האל מצוותיו וחקיו / שמור לעד לבל תמעד אשורך.
- ד. על הביטחון בה' יתעלה: יהי סמוך לבבך ותמוך / ובטח בצור יהיה בעזרך.
- ה. על טיהור המעשים למען ה' יתעלה: בלב טהור עשה חקיו למענו / ואל תשא פני אדם בדורך.
- ו. על הכניעה לפני ה' יתעלה: ראה כי סוף יציר עפר לעפר / ושח כי חול וגוש עפר מגורך.
- ז. על החזרה בתשובה לה' ועל הלכותיה: יריבך לשון שכלך לסכלך / ושובה מזדון לבך ויצרך.
- ח. על חשבון הנפש של האדם בפני ה' יתעלה: ודרכי אל בדין ארץ ומישור / חכם לתור במחשבך וסתרך.
- ט. על הפרישות ועל מה שראוי לנו (לקיים) ממנה: סְחָה⁷² ילדות ושחרות מלבך / ואל תתאו למחמדי נעוריך.
- י. על האהבה לה' יתעלה: פני אל חי אזי תראה בחשקך / ותתייחד יחידתך לצורך.

⁷² פְּנֵה, עקור.